

УДК 930.253:94(477+44)"1917/1920"

І. М. МЯГКИЙ*

**ВІДНОСИНИ УКРАЇНИ ТА ФРАНЦІЇ У 1917–1920 рр.
У ДОКУМЕНТАХ ЦДАВО УКРАЇНИ**

На основі широкого спектру архівних джерел розглянуто комплекс дипломатичних, економічних та культурних відносин між Францією й Україною в складний період 1917–1920 рр.

Ключові слова: Франція; відносини; консульство; місія.

Перші зв'язки між Україною та Францією сягають сивої давнини – широко відомий факт, що 1051 р. король Франції Генріх I взяв шлюб із донькою київського князя Ярослава Мудрого – Анною¹. Наступні сторінки нашої спільної історії менше відомі широкому загалу, хоча до висвітлення й вивчення їх долучилися відомі українські історики: О. Шульгин, І. Борщак, із сучасних українських істориків – В. Косик.

Маловивченим у відносинах України та Франції, на наш погляд, є короткий і одночасно складний історичний період 1917–1920 рр., тобто період Українських Визвольних змагань. Власне, метою даної статті й є зробити посильний вклад у висвітлення двосторонніх відносин цього періоду на базі документів, що зберігаються в Центральному державному архіві вищих органів влади і управління України, зокрема розглянути різні аспекти українсько-французьких відносин: дипломатичні, військові, торгово-економічні та культурні. Для того, щоб краще зрозуміти хід подій у цей період треба уважніше розглянути їх передісторію. Насамперед, слід зазначити, що відношення Франції до України, так би мовити, виростало із стосунків першої з Російською імперією і тут треба сказати декілька слів про Антанту.

Антанта (від французького *entente cordiale* – сердешна згода) – військово-політичний блок Франції, Росії та Англії, що склався задовго до Першої світової війни і був спрямований проти Німеччини, Австро-Угорщини та Туреччини². Країни Антанти разом і вступили в цю війну. У цей час, щоб не послаблювати союзника – Російську імперію – Франція оминала українське питання. Так, наприклад, у 1916 р. французький уряд заборонив поширення у Франції журналу “*La revue ukrainienne*” (український журнал, що виходив у м. Лозанні як орган Співки Визволення України)³. В цей же час в українській економіці (металургійна,

---

* *Мягкий Ігор Миколайович* – головний спеціаліст Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України.

вугільна промисловість) довоєнної Росії французький капітал складав приблизно половину всіх чужоземних вкладень (близько 20 млн. карбованців)⁴. Коли ж після жовтневого перевороту 1917 р. в Росії ця країна фактично вийшла з війни, Франція та Англія 23.XII.1917 р. підписали угоду про спільну інтервенцію проти більшовицької Росії.

В цей же час французький уряд пильно придивляється до подій в Україні, до роботи Центральної Ради. Франція стає ініціатором встановлення дипломатичних відносин з молодого незалежною Україною, що підтверджують документи фондів 2592 ЦДАВО України – МЗС УНР(1917–1918 рр.) та 4466 – французьке консульство в м. Києві.

В папці під назвою “Листування Комісара Французької республіки при уряді УНР генерала Табуї з секретаріатом закордонних справ з питань економічної і технічної допомоги Україні в боротьбі з більшовиками” знаходиться завірена копія телеграми з Парижа, відправлена командувачем військової французької місії в Росії генералом Бертело з м. Яси 16.XII.1917 р. та отримана в Києві генералом Табуї 17.XII.1917 р. такого змісту: Генерал Бертело генералу Табуї:

Я отримав від французького уряду таку телеграму:

Українські справи доручені виключно вашому управлінню, генерал Табуї перебуває під вашим керівництвом.

Цей генерал призначається Комісаром Французької республіки в Україні.

З політичних питань ви дасте всі необхідні інструкції, узгодивши їх з паном Сент-Олером.

Копія засвідчена: генерал Табуї (підпис)⁵.

В другому ж фонді можна ознайомитися з оригіналом вірчої грамоти, виданої послом Франції в Румунії Сент-Олером генералу Табуї в м. Ясах 29.XII.1917 р., якою останній призначався Комісаром Французької республіки в Україні⁶.

Щодо кореспонденції самого Табуї, добре висвітлює українсько-французькі відносини цього періоду оригінал листа, датований 29.XII.1917 р. і направлений державному секретарю іноземних справ УНР. В ньому, зокрема, повідомляється: 5.XII.1917 р. на зустрічі, де були присутні Голова Державного Секретаріату В. Винниченко та державні секретарі іноземних справ, фінансів, продовольства, шляхів сполучення, юстиції я мав честь звернутись до Вас з наступним проханням: “Союзні держави ще не прийняли офіційне рішення щодо України, але я вже був уповноважений висловити пану Шульгину симпатію союзників за ті зусилля, які робить Український уряд з метою повернення порядку, укріплення військ, а також наміру залишитися вірним союзником.

Я щасливий за свою ініціативу, тому що вчора ввечері я отримав наказ запросити вас з приводу тієї фінансової і технічної допомоги, яку Франція хоче надати Україні, тому необхідно вручити французькому

уряду якнайшвидше програму, яку український уряд думає реалізувати і відповідні до цього вимоги.

По зверненню, яке я роблю першим, ви можете судити, що симпатія Франції реальна і дієва.

Починаючи з цього дня Франція ввійшла в офіційні зносини з Україною. З огляду на швидкість розвитку подій та щоб запобігти всякої втрати часу, я маю честь просити вас відповісти мені якомога скоріше.

Підпис, печатка Табуї⁷.

За декілька місяців після цих подій УНР вже призначає свого посла у Франції. Це підтверджує оригінал вірчої грамоти Миколи Шрага до Голови Ради Міністрів Французької республіки, виданий 26.IV.1918 р. Головою Ради Народних Міністрів УНР:

“Бажаючи докласти всіх зусиль, щоб закріпити мирні відносини між Французькою республікою та УНР – Уряд УНР вважає відповідним з метою зміцнення дружніх відносин призначити свого Представника при Уряді Французької республіки.

Для виконання цієї великої мети Уряд УНР постановив призначити пана Миколу Шрага посланником УНР при Уряді Французької республіки.

Сподіваючись, що члену Української Центральної Ради пану Миколі Шрагу цілком вдасться виправдати покладену на нього високу довіру, йому вручається ця вірча грамота.

Разом з проханням прийняти його ласкаво та довіряти йому у всім, на що він від імені Уряду УНР буде уповноважений, Уряд УНР користується цією нагодою, щоб висловити найкращі побажання Французькій республіці”.

Гербова печатка, підпис Голова РНМ

В. Голубович⁸

Зв'язки з Францією намагався налагодити і гетьман П. Скоропадський, незважаючи на те, що дотримувався пронимецької орієнтації в зовнішній політиці. Про це свідчить копія листа МЗС Української Держави(далі – УД) до Міністра Закордонних справ Франції з повідомленням про посилку до Франції Надзвичайної дипломатичної місії. Цей документ знаходиться у Ф. 3766 – МЗС УД. Точний переклад його з французької мови має такий вигляд:

“Бажаючи встановити зв'язки дружби й поваги між шляхетним французьким народом та народом України, які обидва є друзями свободи й порядку, уряд УД вирішив послати до Франції Надзвичайну Дипломатичну Місію.

З метою зав'язати переговори з цього приводу і встановити прямі дипломатичні відносини пан Микола Могилянський був призначений Головою вищезгаданої Місії та Уповноваженим у Справах УД при Уряді Французької Республіки”⁹.

Про ставлення Директорії до країн Антанти одразу ж після перемоги антигетманського повстання свідчить лист дипломатичного від-

ділу МЗС УНР від 17.XII.1918 р. до Голови Позавідомчої Комісії по реквізиції помешкань, такого змісту:

“Позаяк разом з Директорією УНР до Києва приїжджають представники Держав Антанти і достойна зустріч їх є справа державного значення першої ваги, прошу Вас вжити заходів, щоб негайно було реквізовано для посольств Антанти 25 гарних кімнат в “Континенталі”, а надалі, як тільки звільняться деякі особняки, мати їх на увазі для зазначених посольств”¹⁰.

На особливу увагу як документ, що демонстрував політичні цілі Франції в Україні, заслуговує телеграма командувача французької військової місії в Румунії та півдні Росії генерала Бертело зі зверненням до населення півдня Росії (листопад 1918 р.):

“Мешканці півдня Росії! Ось вже майже 2 роки як Ваша багата країна роздирається нескінченими громадянськими війнами. Зловмисники захопили місцями владу, загрожуючи життю та майну мирних мешканців та друзів порядку, створюючи таким чином у Вашій країні справжню анархію, що веде до повного розорення. Ми, Ваші союзники, які не забули зусиль, що Ви приклали в ім'я загального блага, бажаємо побачити Вашу країну умиротвореною, процвітаючою, ми вирішили, що наші війська висадяться в Південній Росії для надання можливості її мешканцям відновити порядок. Виявіть гарний прийом військам союзників – вони приходять до Вас як друзі. Всі Держави Згоди йдуть Вам назустріч, щоб дати Вам нарешті вільно, а не під загрозами зловмисників, вирішити, яку форму правління Ви бажаєте мати. Війська союзників залишать Росію після того, як спокій буде відновлено. Дайте рішучу відсіч поганим радникам, що зацікавлені викликати смуту в країні й зустрічайте Держави Згоди з довірою”. Підписи: генерал Бертело, Енно – консул Франції в Києві з особливими повноваженнями¹¹.

Французьке командування в кінці 1918 – на початку 1919 р. не до кінця розібралось в становищі в Україні і не відрізняло більшовиків від Директорії. Про це свідчить текст телеграми отриманої французьким консулом у Києві від генерала Бертело 17.XII.1918р.: “Прошу Вас передати ватажкам більшовиків, а також Петлюрі й Винниченку, що я роблю їх особисто відповідальними за усіякий ворожий виступ і намагання порушити спокій в країні”¹².

Цей факт можна пояснити, мабуть, тим, що після антигетманського повстання, Директорія тільки з'явилася на політичній арені і робила тут свої перші кроки.

Цікава інформація міститься в двох листах Міністерства Торгу і Промисловості УНР до Міністерства Закордонних Справ. В першому йдеться про видачу дипломатичних паспортів особам Надзвичайної торгово-фінансової Місії УНР до Франції, Бельгії та Італії, призначеної згідно з постановою РМ від 10.I.1919 р. У тексті другого листа вислов-

люється прохання виділити один вагон I або II класу для членів місії, їх родин та військової охорони¹³.

Одночасно з політичними та економічними зв'язками проводилось налагодження і телеграфного зв'язку з Парижем. В листі технічного департаменту Міністерства пошт і телеграфів УНР від 25.XII.1918 р. до МЗС УНР говориться наступне:

“Для улаштування телеграфного зв'язку з Парижем необхідно увійти в негайні зносини з Польщею, Німеччиною та Францією про забезпечення для цієї мети дротів на протязі їх територій від Ковеля до Варшави, а потім від Варшави до Берліна і далі до Парижа в користування української держави, а також про відповідне помешкання в Варшаві та Берліні для встановлення трансляційних приладів”¹⁴.

За тиждень вже сам міністр цього ж міністерства звернувся знов до МЗС УНР з другим листом від 1.I.1919 р. наступного змісту:

“В цей час є дуже необхідним підтримувати безпосередній зв'язок з Державами Європи, що можливо тільки при допомозі радіо. УНР має в своєму розпорядженні у м. Миколаєві потужну радіостанцію, яка може забезпечити зв'язок з головними центрами Європи, де існують радіостанції відповідної потужності. Такі радіостанції існують у Франції, Німеччині та інших державах Європи. Організація зв'язку з радіостанціями цих держав можлива тільки по згоді з відповідним Урядом, з огляду на що прошу увійти в зносини з Урядами перелічених Держав про призначення радіостанцій для зв'язку з Миколаївською радіостанцією”¹⁵.

Торкаючись питання двосторонніх відносин Франції та України, не можна оминати тих подій, які відбувались в так званій УСРР і тісно пов'язаних з темою, що розглядається в цій статті. Українські більшовики мали “своє” відношення до французів, яке повністю керувалось директивами з Москви. Велику роль в подіях відігравала широко розгалужена мережа більшовицьких агентів, що надавали своєму керівництву досить повну інформацію про всі події того часу. Значна частина такої інформації у вигляді витягів з преси надходила до Наркоматів іноземних та військових справ УСРР. Саме з такою інформацією можна ознайомитися у ф.2 ЦДАВО України – Рада Народних Комісарів УСРР.

З бюлетеню інформаційного відділу Народного комісаріату іноземних справ (3.IV.1919 р.): “Червоний прапор” від 2.IV. подає зі слів людини, що приймала участь в переговорах Директорії з французьким командуванням наступну їх характеристику; фактично Франція прагне протекторату над Україною. Спочатку, під впливом Шульгина та добровольців французьке командування ставилось до українців так само як до більшовиків, але приїхавши до Одеси, французи переконались, що українська держава існує як дещо самостійне.

В боротьбі з більшовиками, відповідно укладеному фактично договору, надісланому генералом Бертело до Парижа, самостійність України буде вирішена Радою десяти у Парижі. Якщо під час боротьби з більшовиками стануться якісь зміни в складі Директорії, то вступ нових членів повинен відбуватися лише зі згоди Головного французького командування, як це вказано в документі від 1.ІІІ.1919 р. Всі війська української зони підкоряються єдиному командуванню союзних військ.

Українська армія у відношенні внутрішньої організації складає окрему незалежну одиницю. Союзне командування не чинитиме спротиву тимчасовим реформам, економічним і соціальним. Місце знаходження Директорії буде встановлено за узгодженням з союзним командуванням, маючи на увазі особливу необхідність постійного контакту. Всі матеріали, що можуть потрапити до рук ворога, будуть евакуйовані згідно плану, встановленому французьким командуванням, яке передбачає необхідність встановлення транспорту через Румунію¹⁶.

“Одеські новини” від 18.ІІІ.1919 р. повідомляють про становище в Севастополі таке: “У зв’язку з розповсюдженням у місті слухів, ніби французьке командування прийняло делегацію портових робітників, якій було заявлено, що командування не втручається в питання про зміну політичного ладу в Криму, в газетах з’явилися накази командуючого французькими військами полковника Рібо і спростування командира французького дредноута “Мірабо”. В них категорично зазначалось, що існуючий лад повинен залишатися незмінним і французьке командування не визнає ніякої влади, що виходить від більшовиків”¹⁷.

Власний кореспондент телеграфує з Вознесенська: “До Одеси з Парижа прибув пакет від голови місії Директорії професора Сидоренка, адресований Директорії. Сидоренко рекомендує членам Директорії утриматися від укладення договору про федеративний устрій України, так як французький уряд визнав самостійність України. У відповідності з цим є посилка французьким командуванням військової спеціальної місії до Директорії. З огляду на перебування членів Директорії у Волочеську французька місія вирушила туди окремим шляхом через Румунію¹⁸.

Одеським градоначальником виданий наступний наказ: “Командант м.Одеси повідомив мені, що союзне командування півдня Росії заборонило доступ в кав’ярні своїм воякам, про що будуть вивішені на дверях цих закладів оголошення французькою та грецькою мовами. З огляду на це пропоную керівникам районів взяти відповідні розписки від власників кав’ярень і у випадку допущення в них союзних вояків негайно складати протоколи на предмет їх закриття”¹⁹.

Цікаві дані стосовно перебування в Одесі французького військового контингенту знаходяться у зведенні політичного відділу Народного Комісаріату УСРР з військових справ від 5.ІІ.1919 р.

“З достовірного джерела отримані наступні дані:

Перший ешелон французів, близько 600 чол., прибув на початку грудня минулого року. Тепер їх всього близько 25.000, здебільшого зуавів.

Зуави – (араб. зуауа) – одне з найбільш войовничих Кабільських племен Алжиру. Згодом під такою назвою стали відомі загони тубільних військ, сформованих французами. Бойова репутація їх стала притягати все більше вільнонайманих французів. Це призвело до того, що з 1842 р. в полках зуавів залишились одні природні французи²⁰.

Як кажуть, частина цих військ вільнонаймані. Кінноти порівняно мало, кінський склад поганий. Крім артилерійських частин, кількість яких не вдалось з'ясувати, та технічних команд, решта – піхота та кулеметники. Французькі війська привезені з Салонікського фронту, не свіжі і втомлені. Артилерія малокаліберна, стоїть в Сабанських казармах та на Третій станції Великої Фонтанної дороги. Піхота займає під казарму палац Воронцова. Мають 32 невеликих танка, озброєних тільки кулеметами, з них 20 прибуло у січні. 5 танків заввишки з панцирний автомобіль пройшлись по місту напоказ. Газети переконають, що є великі танки, озброєні гарматами і танки на автоматичній ході. Перевірити це не вдалось. Достовірно, що французи мають декілька апаратів, що викидають горючу рідину. На рейді порту стоять: наддредноут “Мірабо”, дредноути “Сен-Жюст”, “Сен-Мішель” і “Ренан”, декілька міноносців. Крейсери постійно в роз'їздах по конвоюванню суден. Морські сили тільки французькі, команди складаються з білих французів, англійців, італійців, морської піхоти немає. Артилерійських і інших складів у місті не влаштовують, певно тільки в порту або на суднах.

Верховне командування всіма силами союзників на півдні в руках французького генерала д'Ансельма, політичною частиною відає французький консул Енно. Головний штаб французьких військ розміщується на Миколаївському бульварі та в готелі “Петроградському” на Катерининському майдані.

Становище у місті

Французи займають головним чином приморську частину міста. Вони тримаються залізниці до станції Дачної. Настрій французьких військ такий, що в бій підуть неохоче. Над усім переважає одне прагнення: скоріше додому. Серед військ ліві соціалісти й анархісти ведуть пропаганду, що користується успіхом, так як з зуавами можна спілкуватись французькою мовою. Після бою з Добровольцями під Одесою 18.XII.1918 р. петлюрівські війська відступили, але заблокували місто на 3 тижні. Після цього від Директорії приїхали для переговорів з французьким командуванням Міністри: військових справ – Греків та іноземних справ – доктор Галіпа. Була складена угода, в результаті якої петлюрівці відійшли до станції Дачної, залишаючи весь район фран-

цузькій армії. У Миколаєві є невелика кількість французьких добровольчих сил, настільки слабких, що вони змушені рахуватися з волею існуючого в місті робітничого комітету”²¹.

Ще одне оперативне зведення від більшовицької агентури: “На чорноморському узбережжі помітний рух суден Антанти. У вигляді репресії за обстріл нами (Червоною армією) французького міноносця в Очакові французи обстріляли це місто. Французьке командування запропонувало коменданту Одеси передати французьких вояків, що знаходяться в Одесі, французькій владі. У випадку відмови з нашого боку французьке командування заявило, що буде бомбардувати місто”²².

Інформація відділу особливих повідомлень Ради Народних Комісарів від 10.IV.1919 р.: “В Парижі на початку лютого створена компанія з використання багатств Росії. На чолі її знаходиться Ротшильд, акціонерами обрані відомі члени Палати депутатів в тому числі Клемансо. У південні міста Росії заслані агенти для закупівлі акцій російських банків. Клемансо через генерала д’Ансельма, після заняття французами Одеси, запропонували Денікіну віддати Франції Крим в оренду на 25 років в обмін на технічну допомогу союзників”²³.

Бюро друку того ж відділу Раднаркому повідомляє 12.IV.1919 р.: “Товариш, що приїхав із Севастополя розповідає таке: в Криму знаходилось біля 5 тис. французьких військ, у Севастополі стояло 2 французьких броненосця, 2 крейсери та 4 міноносця. Комуністи надіслали французьким солдатам 5 листівок, за які солдати дякували. Французькі солдати влаштували мітинг, на якому було присутніх 300 французів та російські комуністи. Тут французи висловили свою солідарність з росіянами. Розповідали, що французьке командування наказує арештовувати всіх, хто дає їм прокламації”²⁴.

Той самий відділ особливих повідомлень Раднаркому інформує з Одеси: “Представник ради і заступник міського голови розмовляли з французьким адміралом з питання, чи збирається останній блокувати Одесу. Адмірал відповів, що чекає на розпорядження з цього приводу. На запитання про пропуск в Одесу пароплавів з Херсона та Миколаєва адмірал заявив, що не пропустить суден з червоним прапором, не визнаним міжнародним Кодексом”²⁵.

Власний кореспондент відділу повідомляє з Одеси 15.IV.1919 р.: “На Платонівському молу хвилями викинуто труп французького солдата. Як з’ясувалось, француз викинутий в море за більшовицьку агітацію”²⁶.

Зведення Бюро друку при Раднаркомі на 19.IV.1919 р. (від власного кореспондента з Сімферополя): “Севастополь оточений залізним кільцем червоних військ, що займають Інкерман та Малахів курган. У передмісті, у бухті стоїть флот союзників з гарматами, що наведені на місто. Тут залишився гарнізон з французів і сенегальців”²⁷.

Відділ особливих повідомлень 5.V.1919 р.: “Як повідомляє “Робоча газета”, що виходить в Станіславові, у Парижі в цей час знаходиться українська дипломатична місія на чолі з Сидоренком. Вона прибула у Францію через Італію. Антанта була вкрай незадоволеною тим, що італійський уряд пропустив “більшовиків-українців” (на початку революції українців називали комуністами-більшовиками). В Парижі Сидоренко звернувся до представників Англії, Америки, Франції, Італії та Японії з заявою, що український народ бажає бути самостійним і добився своєї незалежної республіки. Сидоренко висловився також проти федерації України з Росією.

Як з’ясувалось, Італія і Японія стоять за самостійність України – Англія, бажаючи розподілу земель колишньої Росії, висловлюється також за українську самостійність. Що стосується Америки, то чекають на приїзд Вільсона в Париж і все вже готово для визнання Америкою самостійності України. Тільки Франція ще вагається. Відношення до України в Європі дуже хороше, тому що бачать, що з усіх частин колишньої Росії тільки Україна може своїми внутрішніми силами боротися з московськими комуністами”²⁸.

Власний кореспондент того ж відділу повідомляє з Одеси 2.V.1919 р.: “В Одесу прибув французький крейсер, який привіз кілька десятків російських матросів, що були раніше силоміць вивезені французами з Одеси. Настрій на крейсері революційний. Матроси з великим ентузіазмом говорять про капітана Садуля, голову іноземної колегії комуністів в Одесі. Ті, що прибули, були зустрінуті величезним натовпом народу на набережній”²⁹.

*Садуль Жак (1881–1956) – діяч французького робітничого руху. У вересні 1917 р. призначений аташе французької військової місії в Петрограді. У 1919 р. організував французьку комуністичну групу в Києві, входив в Південно-російське бюро Комінтерну(представляв його в Одесі)*³⁰.

Відділ іноземних повідомлень: “Газета “Фігаро” від 27.III.1919 р. наводить дані про чисельність союзних військ з парламентської промови міністра іноземних справ Франції Пішона – на півдні Росії (сюди входила і Україна) вона досягла ще до евакуації Одеси 140 тис. французів, не беручи до уваги інші війська”³¹.

Відділ особливих повідомлень, власний кореспондент 11.V.1919 р.: “В Одеський порт увійшли французький міноносець “Протей” і сильне судно, які зупинились поблизу Воронцовського маяка. Делегація французьких моряків звернулася до виконкому і вручила пакет на ім’я одеської консульської колегії. В пакеті була відповідь французького командування на радіотелеграфне звернення консулів про надання їм засобів пересування, наводились деталі цієї операції. Виконком відповів, що приїзд консулів з Києва дещо загальмувався. Французи від-

повіли, що не мають достатнього запасу води, щоб залишатись довше запланованого часу. Уповноважений виконкому пообіцяв їм усунути цю перешкоду. На французький міноносець виїхала делегація комітету по боротьбі з епідеміями у складі сімох лікарів, представника відділу постачання, представників Червоного Хреста і Головуповноваженого з продовольства УСРР. Делегація звернулася до французького командування з заявою з приводу швидкого розвитку епідемії висипного тифу, епідемії холери та дизентерії, на які чекали в місті. Ці епідемії у зв'язку з поганим харчуванням і водопостачанням населення можуть прийняти загрозливі розміри. Все це примушує делегацію просити французьке командування розширити право транспорту харчів та палива на всі порти Чорного моря. У бесіді з представником французького командування з'ясувалось, що доставка продовольчих вантажів, палива та пасажирів з портів Херсона і Миколаєва під прапором Червоного Хреста можлива вже зараз, причому, однак, французьким морським суднам надається право контролю вантажів з метою затримки зброї й військового спорядження. Представники союзного командування обіцяли своє сприяння і разом з членами делегації склали телеграму французькому командуванню з проханням дозволити провіз продовольства і палива між усіма портами Чорного моря, а також між Одесою й Стамбулом для постачання медикаментів під прапором Червоного Хреста.

У бесіді з журналістами представник Радянської влади заявив, що прийом, незважаючи на його офіційність, був вкрай доброзичливим як з боку командного складу, так і з боку дипломатичного представника Головного Штабу. Хоча конкретна відповідь не отримана, але слід очікувати, що наслідки цієї поїздки будуть кращі, ніж члени делегації могли собі уявити. Характерна деталь: представники французького командування факту блокади не визнають і те, що сталося, вважають наслідком недосконалості технічних деталей стратегічної ситуації³².

Відділ особливих повідомлень, Одеса 16.V.1919 р.: “Під час посадки іноземців, командир міноносця “Ле Протей” звернувся через грузинського консула у виконком з офіційним клопотанням про дозвіл виїхати всім бажаючим повернутися на Батьківщину французьким військовополоненим, захопленим радянськими військами під час походу на Одесу. Запрошений виконкомом командир міноносця, разом з уповноваженим Народного комісаріату іноземних справ прибув на засідання президії виконкому і особисто виклав клопотання. Голова виконкому заявив, що робітничо-селянський уряд не бажає затримувати французьких робітників та селян, що мають намір повернутися на Батьківщину. На міноносець направлено 30 полонених, що мали таке бажання. Від імені французького командування командир міноносця подякував виконкому за повернення військовополонених у Францію³³.”

Власний кореспондент з Одеси 8.VI.1919 р.: “Французи останнім часом посилено переслідують вітрильники, що намагаються провезти

продовольчі вантажі. Переслідуючи 6 червня вітрильники, що йшли з Дніпровсько-Бузького лиману, французький міноносець проник у нафтову гавань, незважаючи на ризик бути обстріляним. У протесті, відправленому з цього приводу місцевим виконкомом, говориться, що в такий спосіб французьке командування не прискорить відправлення іноземців з Одеси. Іноземці можуть бути відпущені тільки згідно директив, на які очікують з центру. Піддані іноземних держав знаходяться в повній безпеці і користуються особистою свободою. Далі в протесті вказано, що якщо французькі судна продовжуватимуть нічим не виправдані розстріли мирних рибалок, влада змушена буде вжити репресій по відношенню до консулів та іноземної буржуазії, що знаходиться в Одесі. Іноземці, що прибули з Києва й Харкова, а також консули з родинами, містяться у вагонах-“теплушках” спеціального потягу, що стоїть в порту. До вирішення питання про їх виїзд за кордон, що ускладнилось з вини французького морського командування, родини іноземців залишатимуться в цьому потязі. Передають, що найближчим часом з отриманням інструкцій з центру передбачається від’їзд іноземців і консулів, що знаходяться в Одесі. Одночасно очікують на прибуття російських полонених з Франції”³⁴.

Інформація відділу іноземних повідомлень з Парижа від 30.V.1919 р.: “В газеті “Пті Марсейє” наводиться наступний факт: 6 червня відбудуться дебати в Палаті депутатів з приводу евакуації французьких військ з Одеси. Депутати Віолет і де Кергезек, які зроблять запит про факти, що сталися під час евакуації Одеси, передбачають довести до відома зборів про сумні випадки, що мали місце на борту французьких суден у Чорному морі. В дебатах, поміж інших, буде приймати участь Марсель Кашен”³⁵.

Повідомлення місцевого агента інформаційного відділу Народного комісаріату закордонних справ з Нового Бресту: “З 1 по 5 червня 1919 р. в Волочиську в міністерському потязі відбулась низка засідань Петлюрівської РМ за участю представників партій А. Севрюка і А. Левицького, знов призначеного Надзвичайним послом в Америку. Обговорювались умови, на яких Антанта згодна сприяти Директорії у наданні їй як збройної так і фінансово-економічної допомоги для очищення України від більшовиків. Умови такі:

- 1) над українськими фінансами встановлюється контроль фінансових радників Франції та Англії;
- 2) Франція отримує на 50 років концесії на залізницях України та контроль над тютюновою, горілчаною й сірниковою монополіями;
- 3) Франція і Англія отримують переважне право на концесії Донецького басейну;
- 4) Франція отримує концесію на 50 років на всі державні цукрозаводи;

5) Франція і Англія отримують низку ділянок на території Одеського порту для облаштування хлібних елеваторів;

6) Франція і Англія отримують переважне право на вивіз хліба з України;

7) Франція і Англія складають з Україною договір на переважне право торгівлі з нею.

На таких умовах Антанта обіцяє надати Україні збройну підтримку, віддавши в розпорядження українського уряду армію в 100 тис. чоловік, озброєння та спорядження для українського війська, що формується в Італії з українців-військовополонених. Крім того, Франція й Англія фінансують Україну в розмірі 25 млн. крб., з них не менше 10 млн. крб. – золотом. В принципі прийняті всі вимоги Антанти: для укладання договору призначена надзвичайна місія майже в тому ж складі, що і брестська: голова – А. Левицький, заступник голови – А. Севрюк³⁶.

Газета “Прибой” за 13.02.1919 р. сповіщає: “Вчора в Одесу прибув великий французький транспортний корабель “Лемер Дев’є” з новим десантом французьких військ”³⁷.

З газети “Одесские новости” від 30.01.1919 р.: “Згідно отриманих повідомлень французькі війська продовжують займати залізничні станції по головній київській і по бахмацькій лініям. Протягом останніх днів вони зайняли всі станції до Роздільної і саму Роздільну. Вчора передали, що французи зайняли ще 2 станції до станції Веселий Кут. Просування французів для встановлення охорони залізниць і станцій продовжується. Вчора ввечері в Одесу прибув французький панцирний корабель “France,” який стоїть на великому рейді”³⁸.

В газеті “Родной край” за 2.II.1919 р. вміщене таке оголошення: “Командування французьких військ, що прибули в м. Херсон, просить довести до відома населення нижчезазначене:

1) французькі війська прибули в Херсон як друзі всіх народностей Росії для забезпечення порядку й спокою в місті;

2) французькі війська не втручатимуться в політичне життя і обмежують свої завдання охороною населення від розбоїв, пограбувань і вбивств та забезпеченням нормального функціонування торгівлі й шляхів сполучення;

3) винні у вчиненні розбоїв, пограбувань і вбивств будуть судитися військовим французьким судом;

4) всі державні та громадські установи залишаються на своїх місцях і продовжують свої обов’язки в повній мірі;

5) особи, які будуть протидіяти французькому командуванню в охороні спокою і порядку будуть терміново висилатись з м. Херсона;

6) політичним партіям, профспілкам та громадським установам забезпечується повна свобода та недоторканість;

7) на теренах м. Херсона не буде допущено ніяких формувань Добровольчої армії, в рівній мірі в м. Херсон не будуть допущені ніякі частини Добровольчої армії;

8) цензура друку, військовий стан і, взагалі, всякі обмеження громадського і політичного життя скасовуються;

9) французьке командування знаходитиметься у повному контакті з міським самоуправлінням;

10) міська міліція повинна залишатися на місці і бути в розпорядженні міського самоуправління;

11) всякі обмеження в прийомі та оберті існуючих грошових знаків і купонів скасовуються. Грошові знаки, термін яких закінчився, допускаються у вільний обмін по номінальній вартості. Курс франка встановлюється в 2 крб.;

12) французьке командування наголошує населенню, що держави Згоди беруть м. Херсон під свою високу опіку і закликають громадян до мирного життя;

13) вивіски, реклами і таке інше допускаються будь-якою мовою”³⁹.

Повідомлення газети “Одесские новости” від 28.I.1919 р.: “У Краків прибула французька місія, надіслана за наказом маршала Фоша.

На чолі місії став генерал Бертелемі. Місія з’єднається з англійською місією і вирушає до Львова для встановлення перемир’я між українцями й поляками до остаточного вирішення всіх суперечливих питань мирною конференцією”⁴⁰.

Радіоперехват з Одеси 5.V.1919 р.: “Блокада французькою ескадрою одеського району чорноморського узбережжя триває. Згідно донесення лоцманської станції майже французька ескадра знаходиться біля Тендерової коси в 6 морських милях від Одеси. Пароплав “Отец”, що прямував з Севастополя з вантажем фруктів, захоплений французькими воєнними суднами, які курсували у вказаному районі. Захоплений також вітрильник “Олександра” з різним вантажем. Незважаючи на обіцянку генерала д’Ансельма, що транспорти з продовольством для населення будуть без перешкод пропускатись, проводиться жорстока блокада”⁴¹.

Телеграма Голови Раднаркому УСРР Раковського Ж. Садулю 10.V.1919р.: Одеса, готель “Лондон” з поміткою – “військова, поза чергою”: “Французький уряд сповістив Чичеріна, що 2 французьких пароплава перевозитимуть з Марселя в Південну Росію 3,5 тис. російських військовополонених. Чичерін попросив, щоб вони були висаджені в Одесі, а не в Севастополі. Якщо з боку французького чорноморського командування буде шантаж, надсилайте йому ноту протесту” (французька мова)⁴².

Характеризують відношення більшовицького керівництва до громадян країн Антанти документи з листуванням іноземних консулів з

РНК УСРР про дозвіл на виїзд з України іноземних підданих. Лист нідерландського консула з Харкова до Голови Тимчасового Робітничо-селянського уряду від 13.II.1919 р.: нідерландський консул при цьому додає копію листа, надісланого йому від 35 бельгійських і французьких громадян, які живуть на Юр'ївському заводі і бажають виїхати на Батьківщину. Далі консул покійно просить задовольнити це прохання згідно з існуючим міжнародним правом.

На другій сторінці аркуша зроблена помітка синім олівцем “Обмен”. З тексту документа – телеграми від нідерландського віце-консула у Харкові до Генерального консула Нідерландів у Києві – стає зрозумілим сенс помітки олівцем попереднього документа. 28.II.1919 р.: “Всім підданим Держав Згоди тутешній Радянський уряд забороняє вільний виїзд на Батьківщину, вимагає обміну і погрожує репресивними заходами”⁷⁴³.

Про застосування шантажу в цей час до іноземців і, зокрема, до французів свідчать ще дві телеграми з грифом “терміново, без всякої черги” відправлені Головою РНК УСРР іноземному відділу Одеського виконкому (вони мали майже однаковий текст), – не пускати на Батьківщину жодного француза або французенку без різниці громадського стану. Ці дві телеграми відправлені 28,29 травня 1919 р. Показова в цьому сенсі є і телеграма Голови РНК УСРР до наркома Чичеріна від 29.V.1919 р.:

“Серед висланих консулів немає жодного, за якого французький уряд дав би що-небудь в обмін. Але я без особливого бажання заборонив від'їзд навіть французенок вчительок і гувернанток, щоб почати розмову з французьким командуванням”⁷⁴⁴.

Продовження тієї ж політики більшовиків щодо французів можна прослідкувати й у 1920 р. Телефонограма, відправлена Головою РНК до Всеукраїнської Надзвичайної Комісії 24.IV.1920 р.:

“Пропоную Вам терміново з'ясувати по всій Україні включно з Таганрогом, який увійшов до складу УСРР, кількість наявних французьких та бельгійських громадян, а також прискорити реєстрацію всіх іноземців”⁷⁴⁵.

Незважаючи на важкі воєнні часи для обох країн в 1917–1920 рр. були вжиті заходи до розвитку міждержавних відносин Франції і України в галузі торгівлі, науки, сільського господарства.

У фонді 9 – Міністерство народного господарства УНР зберігається Угода Уряду УНР з французькою фірмою “Optorg”, яка була підписана Іваном Фещенком-Чопівським 22 липня 1920 р. у Варшаві. На той час він був головою Української Торгово-Економічної місії в Речі Посполитій. Угода ухвалена РНМ УНР 11.VIII.1920 р. та затверджена Міністром Народного Господарства УНР наступного дня.

З перших рядків Угоди дізнаємось, що компанія “Опторг” - товариство, засноване групою великих французьких промисловців та комерсантів з метою розвитку економічних стосунків між Францією та державами, які постали на теренах колишньої Російської імперії.

Далі за текстом “Угоди”: “Український уряд готовий підтримати фірму “Опторг” щодо полегшення їй транспортування товарів (завозу й вивозу), а також виявити протекцію агентам, яких фірма делегує для різних доручень.

Виходячи з цих міркувань, Уряд УНР в особі Голови Державної Закупівельної Комісії в Варшаві доцента І. Фещенка-Чопівського з однієї сторони і компанії “Optorg” в особі інженера Ж. Вільєма і кавалера ордена Почесного Легіону, кандидата прав В. Фужера, діючих на підставі повноважень, підписаних директором розпорядником “Optorg” А. Д. Орньєм з другої сторони, склали таку угоду:

1) Фірма “Optorg” зобов’язується постачати в Україну всілякі продукти французького ґрунту і промисловості, уникаючи завозу предметів розкоші та проводити продаж цих продуктів Уряду чи населенню України.

2) Фірма “Optorg” має право, в компенсацію за продані товари, купувати у кооперативів, товариств і приватних осіб різні товари для експорту.

3) Умови, зазначені в попередньому пункті, дають фірмі “Optorg” право купувати в Україні товарів на загальну суму, яка не перевищує вартості привезених товарів, коли виняток не буде допущений Урядом.

4) Вартість товарів устанавлюється нетто без оплати мита привозового чи вивозового.

5) Фірма “Optorg” бере на себе перед Урядом зобов’язання надавати органам Уряду УНР всі документи, які стосуються імпорту і експорту (ліцензії, дублікати і інше) для полегшення контролю цих операцій, загальний облік яких концентрується в Департаменті Зовнішнього Торгу Міністерства Народного Господарства.

6) Уряд УНР заявляє про свою готовність у випадках купівлі необхідних товарів, а також продажу українських продуктів, звертатись з запитаннями до французької фірми “Optorg” і надавати цій фірмі першорядність, коли з боку інших фірм не будуть запропоновані більш корисні умови.

7) Всі права, які надаються цією угодою фірмі “Optorg”, можуть бути розповсюджені й на інші французькі фірми, які за згодою обох сторін прилучать свої підписи до цієї угоди.

8) Ця угода складається українською і французькою мовами, причому, на випадок суперечок, перевагу має український текст.

Оригінал українською мовою залишається при Міністерстві Народного Господарства, а французькою мовою передається фірмі “Optorg”.

9) Ця угода набирає сили з дня затвердження її Міністром Народного Господарства і дійсна на термін 12 місяців. Коли ж до закінчення десятого місяця Уряд не заявить про своє бажання припинити цю угоду, вона вважається продовженою ще на 6 місяців⁴⁶.

Цікаву інформацію з історії розвитку науково-культурних французько-українських відносин дає лист французького агронома А. Бодрі, уповноваженого французького сільськогосподарського товариства “Вільморен, Андріє та компанія” від 9.I.1919 р. до Міністерства Закордонних Справ УНР наступного змісту(переклад з французької мови):

“Як уповноважений французького сільськогосподарського товариства “Вільморен, Андріє та компанія” в Парижі маю честь звернути вашу увагу на наступні факти:

Наше сільськогосподарське товариство (одне з найстаріших в Європі, бо існує з 1745 р.) основною метою має покращення технічних сільськогосподарських культур шляхом селекції.

Починаючи з 1900 р. товариство займалось акліматизацією в Україні деяких найкращих сортів рослин і, зокрема, цукрового буряка. Кожного року товариство надсилає з Франції значну кількість посівного насіння чистих сортів для його розмноження в Україні. Частина цього насіння першої генерації, виведеного в Україні, залишалася тут як посівний матеріал вищого гатунку, друга частина експортувалась у Францію.

Наше товариство сприяло розвитку корисних взаємозв'язків між сільським господарством Франції та України. Але вже протягом двох років ми не отримуємо з Франції елітного посівного матеріалу для засівання в Україні, а протягом року через відсутність поштового зв'язку не маємо тут ніяких новин від нашого товариства.

Я маю честь просити підтримки Міністерства Закордонних Справ у справі термінової поїздки до Франції трьох наших службовців для того, щоб вони привезли в Україну елітне насіння для посадки в квітні 1919 р.

Я міг би супроводжувати своїх колег до Одеси з тим, щоб переконати французьку владу в необхідності якнайшвидше відправити їх до Марселя⁴⁷.

В цьому ж фонді зберігається документ, що стосується економічних прогнозів у відносинах України з Францією. Це видана в Парижі у 1919 р. французькою мовою монографія віце-директора Інституту економіки при АН України В. Тимошенка “Економічні відносини між Україною та Францією”. Автор праці, озброївшись цифрами, дає спочатку короткий огляд економічних відносин Франції з колишньою Російською імперією і визначає частковий склад українських товарів в російському імпорті у Францію до Першої світової війни; далі він детально аналізує, яку роль може відіграти Україна як ринок збуту фран-

цузьких товарів. В кінці своєї невеликої праці автор закликає французькі урядові, фінансові, промислові та комерційні кола в своїх же інтересах підтримати незалежну й демократичну Україну⁴⁸.

Про одну з останніх спроб налагодження співпраці УНР з Францією у військовій сфері свідчить Постанова Ради Народних Міністрів від 30.VIII.1920 р., за підписом Голови Директорії Симона Петлюри. Тут йдеться про відрядження до Парижа генерал-лейтенанта Генерального Штабу української армії Юнакова. Перші пункти Постанови окреслювали завдання відрядження, підпорядкованість Юнакова під час перебування в Парижі:

1) Для проведення справ, пов'язаних з військовими інтересами УНР відрядити до Парижа генерал-лейтенанта Юнакова і двох осіб при ньому (ад'ютанта та референта);

2) Юнаков у військовому відношенні підпорядкований Військовому Міністерству УНР, а в політичному – проводить справу в контакті з Головою Української Дипломатичної Місії в Парижі.

В третьому пункті Постанови говориться про виділення досить значної на той час суми – 40 000 франків на утримання генерала і осіб, що відряджались з ним, з коштів військового фонду.

На третьому аркуші цієї справи зберігся документ, що деталізує інформацію про відрядження, – лист заступника Міністра Закордонних Справ до Ради Народних Міністрів УНР. Тут, зокрема, говориться: “Згідно наказу Головного Отамана, генерал Юнаков має виїхати до Парижа, щоб з'ясувати маршалу Фошу військове становище УНР і клопотатись про одержання від Франції військового спорядження для нашого війська⁴⁹.”

Своєрідне резюме французько-українським відносинам в період, що розглядається в статті, міститься в листі делегації УНР від 16.VII.1920 р. на конференції держав у м. Спа до голови цієї конференції. Слід навести тут деякі зауваження цього листа:

“В січні 1919 р. з метою просити підтримки Урядів Антанти в боротьбі проти більшовиків до Одеси була надіслана Українська Місія на чолі з Мацієвичем – міністром Закордонних Справ. Вже тут представники українського уряду мали враження, що союзники бажали, щоб Україна знаходилась під спеціальною протекцією Франції (Україна рахувалась територією, де Франція мала б пріоритет своїх економічних інтересів). Дійсність відповідала цьому враженню; головне командування в Одесі належало французькому Генеральному Штабу. В лютому-березні 1919 р. представники українського уряду вели переговори з генералом д'Ансельмом і його співробітниками з французького Генерального Штабу і в той же час з генералом Бертело, що приїхав з Бухареста до Одеси. Як наслідок цих переговорів представники укра-

їнського та французького Генерального Штабу виробили проект угоди, згідно з яким Франція мусила підтримувати українську армію та уряд не тільки зброєю, але й людьми (мались на увазі французькі, румунські та грецькі війська).

З другого боку, цей проект передбачав, що контроль над фінансами та залізницею України буде в руках французького уряду. Також, згідно з побажаннями представників французького Генерального Штабу були проведені зміни в складі українського уряду. Коли ж цей проект був вироблений, французький Генеральний Штаб раптом припинив переговори, й французи евакуювали Одесу на початку квітня, кинувши Україну на її власні сили з невідомих причин. У травні-червні 1919 р. французьке МЗС в листі представникові України Шульгину висловило рішення французького Уряду надіслати до армії Петлюри військову місію для підтримки в боротьбі з більшовиками. Ця місія не рушила в дорогу ще й досі⁵⁰.

Лист Української військової ліквідаційної комісії в Речі Посполитій Польській до міністра Закордонних Справ УНР з оглядом політичної ситуації у Франції на кінець 1920 р., що був озвучений українським військовим аташе у Франції, теж можна вважати підсумком взаємовідносин обох країн за 1917–1920 рр.. Огляд має загальну назву “Нова політична ситуація у Франції”. Спочатку його автор називає політичні фактори, що панують у міжнародному становищі Франції:

- 1) провал французької політики в Росії;
- 2) розходження в поглядах Франції і Англії, що все збільшується;
- 3) зміцнення внутрішньої опозиції у Франції.

Ця ситуація має свої коріння в подіях, які трапились на Кримському півострові. Катастрофа Врангеля була великим ударом для Франції, тим більше, що ця катастрофа була зовсім несподіваною. Ще за 2 дні до прорива більшовиками фронту Врангеля представник Франції в Криму де Мартель повідомив, що становище є певне і позиції на Перекопі неприступні. Наслідком цього була розгубленість французів, злоба на Врангеля і росіян, повна неясність нової французької політики в російському питанні. Щодо українського питання, то при нових умовах, а головне через відхід нашої армії за р. Збруч, зараз не можна чекати, щоб Франція пішла на визнання України, або хоча б на підтримання населення. Це було можливо, навіть ми були дуже близькі до цього місяць тому, коли ще існував Врангель і наша армія билася на Поділлі. Завданням Франції тоді було добитись нашого військового об’єднання з Врангелем. Тепер французи, “обпікшись” на Врангелі, не мають наміру більше підтримувати нікого з антибільшовиків. Вони вичікують⁵¹.

Підсумовуючи вищесказане, слід зауважити, що українсько-французькі відносини у 1917–1920 рр. пройшли складний, часто суперечливий шлях. Він почався в кінці 1917-го р. з фактичного визна-

ння самостійності УНР і призначення сюди генерала Табуї Комісаром Французької республіки. На початку 1918 р. Україна, в свою чергу, готувалась надіслати до Франції свого посла – члена Центральної Ради М. Шрага. Процес встановлення взаємин був перерваний приходом до влади в Україні гетьмана П.Скоропадського. Після перемоги антигетьманського повстання країни Антанти і, зокрема, Франція деякий час помилково ототожнювали уряд Директорії з більшовиками.

Але як впливає з наведених документів, численні місії УНР до Франції та французької окупаційної зони на півдні України допомогли двостороннім відносинам знов повернутися в нормальне русло. Лише катастрофічні події на антибільшовицькому фронті у 1920 р. поклали край активній політиці Франції в Україні.

Окремим питанням статті стоять відносини Франції з українськими більшовиками. Збоку французів вони характеризуються повним невизнанням самопроголошеної УСРР, з боку ж останньої – від демагогічних заяв про інтернаціональну “єдність” з французькими робітниками й селянами до затримання французьких вчительок як заручників для тиску у веденні переговорів з французьким командуванням.

---

¹ Наукове Товариство ім. Шевченка у Львові, Фонд духовного відродження ім. Митрополита А. Шептицького. Енциклопедія українознавства. – Львів, 2000. – Т. 9, арк. 3531.

² Большая Советская Энциклопедия. – М., 1970. – Т. 2. – Ангола – Барзас, арк. 49.

³ Наукове Товариство ім. Шевченка у Львові, Фонд духовного відродження ім. Митрополита А. Шептицького. Енциклопедія українознавства. – Львів, 2000. – Т. 9, арк. 3533.

⁴ Наукове Товариство ім. Шевченка у Львові, Фонд духовного відродження ім. Митрополита А. Шептицького. Енциклопедія українознавства. – Львів, 2000. – Т. 9, арк. 3533.

⁵ Центральний Державний Архів Вищих Органів Влади і Управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 2592, оп. 3, спр. 3, арк. 8.

⁶ ЦДАВО України, ф. 4466, оп. 1, спр. 1, арк. 12.

⁷ ЦДАВО України, ф. 2592, оп. 3, спр. 3, арк. 4–5.

⁸ ЦДАВО України, ф. 2592, оп. 1, спр. 53, арк. 12.

⁹ ЦДАВО України, ф. 3766, оп. 1, спр. 85 а, арк. 5.

¹⁰ ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 1, спр. 38, арк. 1.

¹¹ Там само, арк. 1–2.

¹² ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 1, спр. 38, арк. 3.

¹³ ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 1, спр. 58, арк. 26–27.

¹⁴ Там само, арк. 50.

¹⁵ ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 1, спр. 58, арк. 52.

¹⁶ ЦДАВО України, ф. 2, оп. 1, спр. 228, арк. 11.

¹⁷ Там само, арк. 11 зв.

¹⁸ Там само, арк. 14.

¹⁹ Там само, арк. 15.

- ²⁰ Энциклопедический словарь, Брокгауз и Эфрон. – Спб., 1894. – Т. 24. – Земпер – Имидокислоты, стр. 700.
- ²¹ ЦДАВО України, ф. 2, оп. 1, спр. 149, арк. 1–2.
- ²² Там само, арк. 117.
- ²³ ЦДАВО України, ф. 2, оп. 1, спр. 250, арк. 11.
- ²⁴ Там само, арк. 30.
- ²⁵ Там само, арк. 47.
- ²⁶ Там само, арк. 60.
- ²⁷ Там само, арк. 68.
- ²⁸ Там само, арк. 86.
- ²⁹ Там само, арк. 89.
- ³⁰ Українська Радянська Енциклопедія. – К., 1983. – Т. 9. – Поплужне – Салуїн, арк. 49.
- ³¹ ЦДАВО України, ф. 2, оп. 1, спр. 250, арк. 93.
- ³² Там само, арк. 115–116.
- ³³ Там само, арк. 132.
- ³⁴ Там само, арк. 142.
- ³⁵ Там само, арк. 154.
- ³⁶ ЦДАВО України, ф. 2, оп. 1, спр. 309, арк. 330–331.
- ³⁷ ЦДАВО України, ф. 2, оп. 1, спр. 320, арк. 2.
- ³⁸ ЦДАВО України, ф. 2, оп. 1, спр. 324, арк. 35.
- ³⁹ Там само, арк. 39.
- ⁴⁰ Там само, арк. 54.
- ⁴¹ ЦДАВО України, ф. 2, оп. 1, спр. 326, арк. 87.
- ⁴² ЦДАВО України, ф. 2, оп. 1, спр. 332, арк. 32.
- ⁴³ ЦДАВО України, ф. 2, оп. 1, спр. 345, арк. 1–3.
- ⁴⁴ ЦДАВО України, ф. 2, оп. 1, спр. 349, арк. 10–13.
- ⁴⁵ ЦДАВО України, ф. 2, оп. 1, спр. 771, арк. 1.
- ⁴⁶ ЦДАВО України, ф. 9, оп. 1, спр. 185, арк. 7–7 зв.
- ⁴⁷ ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 1, спр. 40, арк. 25–25 зв.
- ⁴⁸ ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 2, спр. 407, арк. 103–110.
- ⁴⁹ ЦДАВО України, ф. 1065, оп. 2, спр. 162, арк. 1–3.
- ⁵⁰ ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 2, спр. 407, арк. 46–47.
- ⁵¹ Там само, арк. 123–125.

На основе широкого спектра архивных источников рассмотрен комплекс дипломатических, экономических и культурных взаимоотношений между Францией и Украиной в период 1917–1920 гг.

Ключевые слова: Франция; отношения; консульство; миссия.

Based on a wide range of archival sources is considered a complex of diplomatic, economic and cultural relations between France and Ukraine during the hard period of 1917–1920's in the article.

Keywords: France; relations; Consulate; mission.